

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Jiří ZEMAN

DOI: 10.14746/bo.2024.3.11

Univerzita Hradec Králové

Sociolekty v různých sférách komunikace

Předkládaná monografie¹ se zaměřuje na vybraná témata sociolektologie – oboru orientovaného na strukturu, společenskou podstatu, zákonitosti fungování, klasifikaci a historický vývoj sociolektů. Ty bývají nejčastěji vymezovány jako speciální součást národního jazyka, jež má podobu nespisovné vrstvy speciálních lexikálních prostředků a frazémů užívaných v neoficiální interakci jedinci vázanými na stejné pracovní prostředí nebo na stejnou sféru zájmů; slouží k specifickým potřebám jazykové komunikace a jako prostředek k vyjádření příslušnosti k určitému prostředí či zájmové sféře.

Monografie rozvíjí tradici zaměřenou na výzkum slangu a argotu na katedře českého jazyka a literatury Západočeské univerzity v Plzni. Od roku 1977 pracoviště organizovalo vědecké konference; velká pozornost na nich byla zprvu věnována lexiku různých slangů, profesní mluvy a argotu. Od poloviny 90. let se však stále více do popředí dostává jejich fungování v konkrétních komunikačních situacích. Tento posun se odrazil také v preferování termínu sociolekt.

Monografie vychází z témat sociolingvistické konference konané v listopadu roku 2022 v Plzni: příspěvky byly rozšířeny, upraveny a formálně sjednoceny, editorky je zpracovaly v kompaktní monografii o 21 kapitolách, na nichž se autorsky podílelo 25 badatelů z vysokoškolských a akademických pracovišť České republiky, Polska a Slovenska.

Monografie je tvořena pěti tematickými oddíly. Úvodní oddíl (*Úvahy nad sociolekty*) je orientován na základní pojmy týkající se stratifikace češtiny, vztahy mezi jejími standardními a substandardními jazykovými varietami a postavení sociolektů v jejich hierarchii.

Milan Hrdlička (*K vymezení a struktuře pojmu český národní jazyk*) se zamýšlí nad vztahem národ – český národní jazyk z diachronního i synchronního hlediska. Polemizuje se současným pojetím národního jazyka, že jde o komplex strukturních variet (spisovný jazyk, nářečí aj.), komplex souborů speciálních dorozumí-

¹ *Sociolekty v různých sférách komunikace*, eds. Marie Čechová, Martina Spěváčková. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, 2023, 320 s. ISBN 978-80-261-1193-1

vacích prostředků (sociolekty) a komplex uzuálních forem řeči (běžná mluva, městská mluva). Doporučuje vymezení rozšířit o zahraniční realizace češtiny, řečové projevy česky komunikujících cizinců žijících na našem území a o český znakový jazyk užívaný příslušníky českého národa.

Dva příspěvky zkoumají dynamiku současných sociolektů. Pavol Odaláš (*Sociolekty v komunikácii slovenčiny. Tranzitný pohľad na sociolekt*) prezentuje tranzitní přístup k sociolektu. Jde o proces přechodu původně nespisovného lexikálního prostředku mezi spisovné prostředky na základě jeho strukturních a komunikačních vlastností. Verbální prostředek užívaný v komunikační oblasti jisté společenské skupiny může přejít do celospolečenské komunikace a tam mít hovorový nebo spisovný charakter. Proces je doložen na výrazech, které vznikly na základě univerbace, a autor rozebírá jejich zpracování a hodnocení ve výkladových slovnících spisovné slovenštiny, jejich frekvenci, použití generačními skupinami apod. Marie Čechová (*Proměnlivost standardu a substandardu v češtině*) sleduje vztah termín – profesionalismus a popisuje jej na základě procesu (de)terminologizace. Zároveň poukazuje na prostupnost hranic mezi sociolekty a dokumentuje, jak sociolektismy mohou přecházet z profesní mluvy do obecné češtiny a některé do hovorové vrstvy spisovné češtiny. Obě kapitoly tak otevírají jedno z klíčových témat sociolektologie, kterého se dotýkají i další kapitoly – jaký je vztah mezi strukturními varietami češtiny a sociolekty.

Miloslav Vondráček (*K jednomu z funkčních limitů argotu – kryptické prostředky ve vnitřní komunikaci*) se dlouhodobě věnuje vymezení argotu. Ten bývá spojován se specifickými společenskými skupinami a utajením obsahu projevu před nežádoucím adresátem. Autor analyzuje deník bývalého ředitele nemocnice Na Homolce a další soukromé materiály zabavené v souvislosti s trestnou činností a zasazuje je do kontextu egocentrické (intrapersonální) komunikace (nepředpokládá komunikačního partnera). Ukazuje, jak argotické prostředky ze sémantických polí peníze a drogy ve vnitřní komunikaci autora neslouží k utajení komunikace, ale k prožívání sebe sama jako součásti society a k identifikaci se s ní. Autor zároveň upozorňuje na potřebu přihlížet při vymezení a fungování sociolektismů ke komunikačním strategiím mluvčích.

Nejobsáhlejší oddíl (*Profesní a slangové výrazivo v komunikaci*) poskytuje pohled na vybrané komunikační sféry a výrazné lexikální prostředky v nich užívané.

Dvě kapitoly jsou zaměřeny na komunikační oblast informačních technologií. Mieczysław Balowski (*Profesní mluva programátorů*) sleduje komunikaci programátorů. Liší tři typy komunikačních situací a charakterizuje je podle specifických jazykových kritérií a užívaných prostředků (druhů kódů). Komunikace programátor – běžný uživatel počítačů je vedena s využitím spisovného jazyka a profesionalismů, vzájemná komunikace mezi programátory je vysoce specializovaná, au-

tor ji považuje za sociolektickou. Při komunikaci programátora s počítačem jde o digitálně-verbální interakci – užívá specifický systém verbálních a grafických kódů. Autor jej označuje jako technolekt; odkazuje k technice a je pro něj typické užívání také neverbálních znakových systémů. Růžena Písková (*Změny a perspektivy komunikační oblasti informačních technologií v letech 2002–2022*) se zabývá proměnou komunikační oblasti informačních technologií a komunity mluvčích od počátku 21. století. Na významu nabývají komunikační okruhy spojené s technikou a novými technologiemi, ale také s etikou jejich užití (např. s pravdivostí sdělovaných informací).

Značná pozornost byla v minulosti věnována pivovarnickému sociolektu. Martina Spěváčková a Jana Vaňková (*Sociolekt v prostředí (především) malých pivovarů*) se na základě dotazníkového šetření zaměřily na současný stav pivovarnické profesní mluvy v malých soukromých rodinných pivovarech. Získaný materiál jim umožňuje uplatnit diachronní přístup k tématu: porovnat výsledky se starším stavem pivovarnické mluvy a popsat dynamiku frekventovaných prostředků. Zaznamenávají ústup germanismů, vymezují jádro a periferii užívaných výrazů a postihují jejich synonymii a polysémii.

Markéta Maturová a Šárka Jindrová (*Profesní mluva zaměstnanců v potravinových řetězcích*) zaznamenávají specifické vyjadřovací prostředky pro názvy obchodních úseků, skladů zboží, jejich umístění a označení, pojmenování zaměstnanců a jejich hierarchii v komunikaci pracovníků obchodních řetězců. Vedle výrazů vznikajících derivací a kompozicí analyzují přejímky z cizích jazyků (zejména angličtiny a němčiny): některé z nich se gramaticky začleňují do českého jazykového systému, jiné jsou však přejímány bez úprav.

Jaromír Krško (*Sociolekt skalolezcův jako součást komunikačního registru*) popisuje sociolekt horolezců. Specifika tohoto sociolektu sleduje z hlediska hláskové, morfoloické a lexikální roviny, zvláštní pozornost věnuje orohodonýmům (názvy lezeckých cest). V komunikaci jsou frekventované nejen professionalismismy, pro něž je typická jistá ekonomie vyjadřování, a slangismy charakteristické expresivitou, ale výrazně se uplatňují také neverbální prostředky, zejména gesta.

Na možnosti propojení sociolektologie a onomastiky upozorňuje Žaneta Dvořáková (*Odras profesní slovní zásoby z oblasti textilní výroby v českých příjmeních*): zaměřila se na příjmení spjatá s výrobou textilu. Byla odvozena z povolání nositele, ze sloves odražejících pracovní činnost, z názvů nástrojů při výrobě a pojmenování výsledných výrobků. Ilustruje, jak byla ovlivněna nářečnými, německou profesní mluvou a terminologií. Bohatý příkladový materiál dokazuje, že tato příjmení jsou důležitým materiálem pro poznání stavu sociolektu v době vzniku.

I když oddíl signalizuje fungování sociolektů v komunikaci, autoři se většinou omezují jen na lexikální přístup k sociolektům. Chybí začlenění do sekvenčního kon-

textu, např. příklady zasazené do výpovědi či rozhovorů. Právě funkce sociolektismů v komunikaci je téma, kterým by se měla sociolektologie intenzivněji zabývat.

Třetí oddíl (*Sociolekty a mladá generace*) je vymezen poměrně široce – orientuje se na vybrané aspekty vztahu sociolekt a příslušníci mladé generace.

Dvě kapitoly sledují didaktické aspekty sociolektů. Helena Chýlová (*Sociolekt ve výuce českého jazyka*) si klade otázku, jak je tomu s výukou nespisovné češtiny, zejména sociolektů na základních a středních školách a jak se středoškolaři orientují v stratifikaci národního jazyka. Vychází z podrobné analýzy rámcových vzdělávacích programů, učebních textů a propojuje ji s výsledky dotazníkového šetření mezi bohemisty prvního ročníku vysoké školy a mezi učiteli. Zároveň prezentuje náměty pro využití sociolektů ve výuce mateřského jazyka. Jiří Hasil a Diana Palašáková (*Místo profesního výraziva ve výuce zahraničních studentů českých vysokých škol*) sledují místo profesní mluvy ve výuce zahraničních studentů. V kurzech neoborové češtiny se musí vedle stratifikace češtiny seznámit také se sociolektem oboru, aby mohli plnohodnotně komunikovat v příslušném profesním prostředí. Autoři dokumentují tuto nutnost na příkladu studentů medicínských oborů.

Dvě kapitoly jsou věnovány interakci mladé generace. Zuzana Popovičová Sedláčková (*Sociolekt slovenských matek*) zkoumá vzájemnou reálnou i virtuální interakci slovenských těhotných žen a matek na mateřské dovolené. Sleduje výrazy odražející zejména jejich tělesné a duševní změny během těhotenství a právní důsledky péče o malé děti. Vymezuje dvě skupiny sociolektismů. První tvoří profesionalismy: výrazy z primární odborné (zejména lékařské) komunikace přecházejí procesem determinologizace do běžné komunikace matek. V jejich vzájemné komunikaci o každodenních problémech jsou preferovány slangismy. Autorka zároveň ukazuje, jak užívaný sociolekt odráží myšlení matek o sobě i dětech. Jiří Zeman (*Interakční funkce kontaktních výrazů v mluvě mládeže*) poukazuje na nutnost sledovat při výzkumu sociolektu také rovinu zvukovou a syntaktickou. Na příkladu kontaktního výrazu *vole* ukazuje, že tento výraz neplní jen fatickou funkci, ale vyjadřuje také spontánní podiv. Intonačně je využíván k hierarchizaci mluveného projevu – vyjádření, zda po tomto kontaktním prostředku nastává místo relevantní pro výměnu mluvčího. Obě kapitoly prezentují komunikační přístup k výzkumu sociolektů.

Čtvrtý oddíl (*Sociolekty v umělecké literatuře a v publicistice*) je věnován sociolektům v psané komunikaci.

Jana Hoffmannová (*Sociolekt mladých lidí v třech současných prózách*) se zamýšlí nad tím, zda lze sociolekt současné mládeže poznat z jeho reflexe v literárních textech. Analyzuje stylizaci mluvy mládeže – žáků základní školy a středoškoláků – ve třech textech moderní české prózy: na základě vybraných sémanticko-tematických okruhů zaznamenává vedle lexikální roviny (užívání vulgarismů,

expresiv aj.) i specifika výstavby rozhovorů a odkazy na dobový kulturní a společenský kontext.

A n d r e j A r t e m o v (*Interslangismy v českých textech Jaroslava Rudiše*) se zaměřil na dílo česko-německého spisovatele Jaroslava Rudiše. Sleduje, jak je v jeho románech stylizováno užití sociolektismů v mluvě mládeže, železničářů a hospodských štamgastů. Soustředí se hlavně na interslangismy a jejich vztah k lexiku obecné češtiny.

S o ň a S c h n e i d e r o v á (*Posouvání významu termínů v publicistice a běžné mluvě*) na příkladu tří výrazů – *komfortní sféra*, *toxický* a *predikovat* – v publicistické sféře popisuje proces jejich determinologizace, který neznámá jen posun původních termínů z publicistické sféry do běžné komunikace, ale také posun jejich významu.

Jednou z oblastí, která je pro formování a obohacování sociolektů důležitá, leč v jejich definicích opomíjená, je slovtvorba. Na ni je orientován poslední oddíl monografie (*Slovtvorné postupy utváření lexika v různých sociolektech*).

L a d í s l a v J a n o v e c (*Výbrané slovtvorné postupy v současných českých sociolektech*) na základě materiálu pořízeného z diplomových a bakalářských prací dospívá k závěru, že pro utváření pojmenování osob slouží v sociolektech sufixy neutrální, spisovné a mírně expresivní, užití silně expresivních a nespisovných prostředků je omezeno; využívány jsou i deproprializace a adaptace přejímek. Autor zaznamenává propustnost a pohyblivost hranic sociolektů – na jedné straně sociolektismy mohou přecházet v intersociolektismy a být užívány synonymně v odlišných prostředích, na straně druhé může sociolektismus fungovat v (relativně) uzavřené sociální podskupině. Zde lze spatřovat jistou souvislost mezi sociolekty a regionální mluvou. Právě tomuto tématu by sociolektologie měla věnovat větší pozornost.

L u c i e R a d k o v á a **M i c h a l M í s t e c k ý** (*Slovtvorné preference ve vybraných sociolektech pohledem kvantitativní lingvistiky*) poukazují na možnosti využití při výzkumu sociolektů kvantitativní metody. Dokumentují to na konkrétní sémantické, derivační a distribuční analýze a interpretaci jejich výsledků.

P a t r i k M i t t e r (*Redukované formy proprií a jejich stratifikační status*) sleduje redukované formy proprií (zkrácení výchozího pojmenování) a jejich vztah k stratifikaci současné češtiny. Zaměřuje se zejména na derivované a kompozitní univerbizáty. Zaznamenává jejich fungování v komunikaci a dynamiku (pronikání do spisovných projevů).

J i t k a M á l k o v á (*Motivace a tvoření jmen koček v kočičích útulcích*) se zaměřuje na jazykový obraz koček a na jeho řečovou realizaci v komunikaci na sociálních sítích. V centru je – vedle motivace pojmenování koček – sociolekt spojený s jejich záchranou a péčí o ně v kočičích útulcích. Jeho výrazným znakem je expresivita.

Publikace v závěru obsahuje nezbytné části – české a anglické resumé, seznam literatury, věcný a jmenný rejstřík

Sociolekty jsou živou a stále se rozvíjející součástí českého národního jazyka. Monografie zachycuje současný stav sociolektů ve vzájemných vztazích i ve vztahu k spisovnému/standardnímu výrazivu, a to v rovině řeči/komunikace i v rovině jazykové/systémové. Nabízí nové metody zpracování, propojení sociolektologie s jinými lingvistickými obory a také témata, jimiž by se současná sociolektologie měla intenzivněji zabývat.

Publikace s vročením 2023 vyšla na počátku roku 2024, v němž si (4. září) připomeneme sté výročí narození Lumíra Klimeše, předního badatele české sociolektologie a zakladatele plzeňské sociolektologické školy.